

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Rusya'da Türk Dillerinin Durumu

Position of Turkic Languages in Russia

Sevindzh Alieva*

Özet

Türk halkları Arktik ve Pasifik okyanuslarından Akdeniz ve Balkanlara kadar geniş bir alana yerleşmişlerdir. Modern Rusya Federasyonu topraklarında: Volga bölgesinde, Urallarda, Güney Sibiry'a da ve Altay Bölgesi'nde ve Kuzey Kafkasya'da birçok yerli Türk halkı yaşıyor (Tatarlar, Çuvaşlar, Başkurtlar, Hakasyalılar, Kumuklar, Nogaylar, Karaçaylar, Balkarlar vb.). Bunlara ek olarak bugün Rusya'da kendi tarihi vatanlarına sahip büyük Türk halklarının temsilcileri (Özbekler, Kazaklar, Azerbaycanlılar vb.) yaşamaktadır. Ayrıca Rusya'nın tarihi bir vatan olmadığı ancak hiçbir yerde kendi devletlerine sahip olmadığı Rusya'da Türkçe konuşan halklar da yaşamaktadır (Ahışkin Türkleri vb.).

Rusya'da yaşayan 20 Türk halkından yalnızca 11'i Rusya Federasyonu bünyesinde cumhuriyet statüsünde devlet eğitimi görmektedir.

1980'lerin sonu - 1990'ların başında Türk halkları da dahil olmak üzere halklar tarihinde önemli değişiklikler meydana geldi. Rusya Federasyonu'ndaki 31 itibari halk, 10 Türk dili de dahil olmak üzere devlet dili statüsünü aldı: Altay, Başkurt, Karaçay-Balkar, Kumuk, Nogay, Tatar, Tuvan, Hakas, Çuvaş ve Yakut.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Prof.Dr., Azerbaijan State Pedagogical University, sevincaliyeva2000@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0374-8551.

Atıf/Citation: Aliyeva, S. (2024). Rusya'da Türk Dillerinin Durumu. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 127-151.

Geliş/Received: 05.01.2024

Kabul/Accepted: 21.01.2024

Rusya Federasyonu “Rusya Federasyonu Dilleri Hakkında” Kanununa ve Rusya Federasyonu Anayasasına göre, Rusya Federasyonu, tüm halklarına ana dillerini koruma, korunması ve geliştirilmesi için koşullar yaratma hakkını garanti eder. Rusya Federasyonu’nun tüm topraklarında devlet dili Rusça’dır. Cumhuriyetler, Rusya Federasyonu Anayasası’na uygun olarak kendi devlet dillerini belirleme hakkına sahiptirler. Bu işlemin nasıl yapıldığı ve Rusya’daki Türk dillerinin durumu bu makalede tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya’daki Türk halkları, Türk dilleri, Eğitim

Abstract

Turkic peoples are settled over a vast area from the Arctic and Pacific oceans to the Mediterranean Sea and the Balkans. On the territory of the modern Russian Federation: in the Volga region, in the Urals, in Southern Siberia and the Altai Territory, as well as in the North Caucasus, many Turkic indigenous peoples live (Tatars, Chuvashs, Bashkirs, Khakassians, Kumyks, Nogais, Karachais, Balkars, etc.). In addition to them, today in Russia there live representatives of large Turkic peoples who have their own historical homeland (Uzbeks, Kazakhs, Azerbaijanis, etc.). In addition, Turkic-speaking peoples also live in Russia, for whom Russia is not a historical homeland, but they do not have their own statehood anywhere (Ahyskin Turks, etc.).

Only 11 out of 20 Turkic peoples living in Russia have state education with the status of a republic within the Russian Federation.

Significant changes in the history of peoples, including Turkic ones, occurred in the late 1980s - early 1990s. Along with Russian, 31 titular peoples of Russia received the status of a state language in the Russian Federation, including 10 Turkic languages: Altai, Bashkir, Karachay-Balkar, Kumyk, Nogai, Tatar, Tuvan, Khakass, Chuvash and Yakut.

According to the Law of the Russian Federation "On the Languages of the Russian Federation" and the Constitution of the Russian Federation, the Russian Federation guarantees to all its peoples the right to preserve their native language, to create conditions for its preservation and development. The state language of the Russian Federation throughout its territory is Russian. Republics have the right to establish their state languages in accordance with the Constitution of the Russian Federation. How this is performed and the position of Turkic languages in Russia is discussed in this article.

Key words: Turkic peoples in Russia, Turkic languages, education

Giriş

Türk halkları Kuzey Buz Denizi ve Pasifik okyanuslardan Akdeniz ve Balkanlara kadar geniş coğrafyaya yayılmış kalabalık bir topluluktur. Günümüzde Rusya Federasyonu'nun İdil (Volga) bölgesinde, Ural, Güney Sibirya ve Altay'da, ayrıca Kuzey Kafkasya'da çok sayıda Türk halkı (Tatar, Çuvaş, Başkort, Tuvalı, Hakas, Altay, Kumuk, Nogay, Karaçay, Balkarlar vs.) yaşıyor. Ayrıca Rusya'da diğer büyük Türk halklarının mensupları (Özbek, Kazak, Azerbaycanlı, Türkmen vd.) yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra Rusya'da tarihi olayların seyri, sürecinde ana vatanlarından koparak bu ülkeye yerleşmiş Türk halkları da yaşıyor (Ahıska Türkleri vs.).

Dünyadaki kırk Türk halkından yirmisi Rusya'da yaşıyor. Onlardan 11'i Rusya Federasyonu bünyesinde cumhuriyet statüsüne sahiptir.

Bilim adamları Çuvaş ve Yakut dilleri dışındaki tüm Türk dillerinin karşılıklı olarak anlaşıldığına inanıyorlar. Nitekim uzak geçmişte Türk halkları tek bir halk olarak var olmuş, sonradan coğrafi ve etnik açıdan bölünerek Avrasya'nın engin topraklarına dağılmışlardır.

Türk dili, Rus Müslümanlar arasında uzun zamandan beri yaygın bir iletişim aracıydı. Türk halklarının tarihindeki önemli değişiklikler 1980'lerin sonunda ve 1990'lı yılların başında gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nda 31 titüler Türk dili kullanılırken, bunlardan 10'u (Altay, Başkort, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Tatar, Tuva, Hakas, Çuvaş ve Yakut) devlet dili statüsü almıştır. Bu statü Türkçe eğitim, kültür, kitle iletişim araçları vs. gelişmesine olanak sağlamıştır. Ünlü Türkolog A. Baskakov'a göre, bazı Türk dilleri, örneğin, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay ve diğerleri, devlet dili statüsüne sahip olsalar da "taşıyıcıların nispeten az sayıdaki olması" ve "yapısal gelişim seviyesinin yüksek olmaması dolayısıyla" eğitim ve mesleki faaliyet alanında uygulanmaktadır. Baskakov küçük Türk etnik gruplarının, alt grupların dil ve kültürlerinin akrabalık ve sosyo-kültürel altyapıya sahip yakın akraba toplulukların eğitim, medya ve kültür-eğitim ağlarına entegrasyonunu önermiştir.

1. Tüm Türk-İslam Dünyasının Birliği Açısından Türk Dillerinin Önemi

19. yüzyılın ikinci yarısında, Kafkaslarda yüzyıl boyunca devam eden savaştan sonra, bu bölge Türk-İslam dünyasından kopararak Rus uygarlık alanına dâhil edilmişti. Bununla birlikte, Türk ve Rus dillerini iyi bilen önde gelen milli maarifçiler ve halk liderleri, Türk uygarlığı ve kültürünün çekirdeğini oluşturan Osmanlı İmparatorluğuna yakınlaşma ve birleşme düşüncesini geliştirmişlerdi. İstanbul şehri bu tür faaliyetlerin merkezi olarak Türk ve Kafkasya Müslüman seçkinleri açısından çok çekici idi. Müslüman Kafkasya'nın yeniden yapılandırılması, reformlar ve ulusal bilincin şekillenmesini tetikleyen düşünceler ortaya çıktı.

Rus yönetimi, Kafkas halkının Rus hâkimiyetine karşı tutumlarını izlerken onun arzu, umut ve düşüncelerinin Osmanlı Devleti ile bağlantılı olduğunu tespit etti. Kafkasya Naibi Vorontsov-Dashkov, Müslümanların Rus uygarlığı ile tanışmak ve Rus hukukunu yayarak Müslümanları etkileme gerektiğini söylüyordu (Воронцов-Дашков 1913, 9).

1908’de Genç Türkler Devriminden sonra Osmanlı İmparatorluğunda güçlü Pantürkçü ve Pan-İslamcı hareketler ortaya çıktı. Buy gelişmeler Rusya Müslümanlarının düşüncelerini etkiledi. Genç Türkler Devrimi Kafkasya’daki Türk halkları üzerinde büyük etkiye sahipti. Türkçülük gittikçe siyasi bir hareket haline geldi. İstanbul’da Türkçülük kavramı Türk Ocağı tarafından geliştirildi. Ocağın mensupları Ali Bey Hüseyinzade, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağayev Türkleşmenin ideologlarıydı. Ali Bey Hüseyinzade, Türk milli hareketinin sembolü olan “Türkleşme, İslamlaşma, Avrupalılaşma” sloganını ileri sürdü. Bu slogan Osmanlı İmparatorluğunda Ziya Gökalp tarafından kabul edildi ve biraz değiştirilerek Türkçülerin mücadele şiarı haline geldi (Hilmi Ziya Ülke 1981, 263). Derneğin esas düşünceleri aşağıdakilerdi:

1) Türklerin Osmanlı İmparatorluğu himayesinde birleşmesi,

2) Türkçe genel zorunlu ve ücretsiz eğitim ve genel olarak Türk ahalinin yükselmesine özen göstermek.

3) Seküler eğitim ve kültüre üstünlük tanımak,

4) Türkçenin kullanım ve gelişiminin gerekliliğini anlamak,

5) Sosyal ve siyasi aktivizm

Türk aydın ve düşünürlerinin önde gelenlerinin Türk kimliği hakkında düşünceleri Müslüman halkların içtimai hareketliliğini yakından etkiledi. Rusya’daki Türkçü ve İslamcı kesim üzerinde dönemin Türk basını (“Tanin”, “Yeni gazete”, “Sabah”, “İkdam”, “Sırat-ı müstakim” vd.) özellikle etkili olmuştur (Аршаруни, Габидуллин 1930, 13).

Rusya’nın Türk ve Müslüman tebaasının önde gelenleri sık sık Osmanlı devletine sefer ederek Genç Türklerin düşünceleriyle yakından tanış oluyorlardı. Türk milletçileri ülkedeki modern ve iktisadi reform sürecinde yer alıyordu. Türkçenin gelişimi ve Türk dünyasının aydınlanması yolu Balkanlardan Çin’e kadar Türklerin birliği düşüncesini içeriyordu.

Aynı fikri Osmanlı İmparatorluğundaki “Dünya Müslüman Kongresi” Tüzüğünde yer almıştır. İ. Gaspıralı’ya göre Müslümanlar arasında son 25 yılda Türkiye’ye güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir ve bu harekete önderlik edecek bir teşkilatın kurulması önemliydi. Rusya’da böyle bir kurum tesis edilemezdi. Bu yüzden onun Kahire’de veya İstanbul’da açılması gerekiyordu. A.Topçubaşov konuşmasında Rusya Müslümanlarının ve genelde Kafkasya Müslümanlarının özerklik istediklerini ve “uygarlık çıkarları” uğruna Osmanlı

İmparatorluğu ve İran'la iyi ilişkilerden yana olduğunu söyleyerek, Üçüncü Duma'daki (1907-1912) Müslüman Grubu Kafkasya Müslümanları istişare toplantısının oluşturulmasını önermişti.

Müslüman aydınlar din, dil ve kültür sorunlarını daha açık şekilde ve sıkça dile getirerek Müslümanların birleşmesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Rus iktidar çevreleri, Türkçülük eğilimlerinin halkın Rusya karşıtı duruşunu daha da artıracığından endişe ediyorlardı. Özellikle Ahmed Bey Ağayev'in "Terakki" sayfalarında yaptığı açıklamalar tehlikeli kabul ediliyordu. 1907'de Rusya'da Türk-Müslüman düşüncesinde geleneksel olarak yenilikçilik eğilimleri gözlemleniyordu. 1905'te Rusya'da, 1906 yılında İran'da ve 1908'de Türkiye'deki devrimler, Rusya'daki Müslüman halkları etkilemişti. Rus İmparatorluğu'nda Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da da büyük değişimler yaşanıyor. 1909 yılının Nisan ayında Sultan Abdülhamid tahttan feragat etmiş ve onunla birlikte İslamcılık fikirleri de ikinci plana geçmiş, yerini daha güncel olan, Genç Türkler tarafından desteklenen Türkçülük düşüncesine vermiştir. Türkçülük düşüncesi, Genç Türklerin uluslararası arenada temel faaliyet odağı haline gelmiştir.

Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Türk dilli halkların hayatında da önemli gelişmeler yaşanıyor. Büyük Azerbaycanlı yazar ve oyun yazarı M.F. Ahundov eserlerini Azerbaycan dilinde yazarak eserlerinde Farsça sözlerden istifade etmemeye çalışıyor. O önce Arap alfabesinin kaldırılmasını ileri sürmüş, bunun Müslümanlığın geri kalmasının asıl sebebi olduğunu söylemişti. 19. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan edebiyatında genel olarak Farsça hâkimdi. Fars kültürünün ve dilinin büyük etkisi Azerbaycan topraklarının 1828 tarihli Türkmençay Anlaşmasına kadar İran kültürel-uygarlığı ve hukuku alanına dâhil olmasıyla ilgilidir. Fars dili Orta Çağda aslında Türklerin resmi dili haline gelmiş, 19. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan edebiyatında birçok eserin sadece bu dilde yazılmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunda dil üzerine tartışmalar başlatıldı. Neriman Nerimanov'un "Türk-Azerbaycan Dilinin Kısa Grameri ve Sözdizimi" 1899'da Bakü'de yayımlandı. 1904 yılında ilk kez Azerbaycanlıların "Hümme" cemiyeti Rus okullarında okuyan Azerbaycanlı gençlerin milli duyguların gelişmesi amacıyla ana dili edebiyat okumak, Çar aleyhine yazan milli şairlerin eserlerini okuyorlardı. Bu teşkilatın kurucularından birisi de M.A. Resulzade idi. 1905 yılından itibaren "Füyuzat" dergisinin genel yayın yönetmeni olarak A.Hüseynzade ortak bir Türk dili yaratılması, bu dilin Osman Türkçesi üzerinden geliştirilmesinden yanaydı. Her Türk grubunun kendi dilinde konuşabileceğini, ancak tek bir edebi dilde yazması gerektiği düşüncesini savunuyordu. Bu fikrin muhalifleri, bunun Güney Azerbaycanlılar için zorluklar yaratacağını söylüyorlardı. Azerbaycan maarifçileri arasında bir

çatışma vardı. Firudin Bey Köçerli Azerbaycan dilinin yerini Osmanlıcanın almasına kaşığı ve şöyle yazıyordu: “*Her ulusun temel özelliği: kendi varlığını, hükümetini, hatta toprağını kaybetse de bunlara rağmen yaşayabilmesidir. Fakat millet dilini kaybederse, o milletin eser kalmayacaktır.*” (СВЕНТОХОВСКИЙ 2001, 25) Köçerli Azerbaycan diline Osmanlı söz ve ifadelerinin getirilmesini Ruslaştırma ile karşılaştırarak bu olayı milli ihanet olarak değerlendiriyordu.

Gaspıralı, Akçura ve Resulzade ortak Türk dilinin etrafında Türk Dünyasının birleşmesinin mümkün olduğunu savunuyorlardı. Onlar edebi skolastik ve halk dillerini geliştirerek bütün Türk halkları tarafından anlaşılabilen ortak Türk dilinin oluşturulmasını öneriyorlardı (“Lisan-i umumi”). Rusya’da Türkçüler sesli yöntemlerle Türkçeyi öğretmeyi, modern bilimlerin medrese müfredatına, açık milli okullara, mevcut camilerdeki okullarda Farsçanın yerine Türkçe’nin okutulması ve devlet okullarında Türkçenin öğretilmesini öneriyordu (Расулзаде 2010, 34). 25 Nisan 1917’de Bakü’deki Müslüman Kurultayında E. Efendizade tarafından hazırlanan rapora dayanarak Türkçenin genel, zorunlu ve özgür çalışmasının gerekliliği konusunda bir karar kabul edildi (АДР 1998, 17-18).

1910’daki Kafkasya’daki Müslüman okullarının teftişi sonucunda Revan, Kutaisi, Tiflis, Yelizavetpol ve Bakü guberniyalarında Türk okullarında tedrisin Rus ve Türk dillerinde yapıldığı görülmüştür. Kafkasya ve Türk halklarının Kafkasya’nın Dağıstan vilayetinde Türkçe konuşan halklarda benzeri durum söz konusuydu. Halk genellikle Müslüman okullarda anadilinin ortadan kaldırılmasından rahatsızdı. Bu rahatsızlık, Rusya ve dünya Müslümanları ile kendi haklarını savunmak için birleşmek düşüncesini doğurdu. İktidar, Osmanlının etkisinden endişe ederek Türkçenin tedrisine sıcak bakmıyordu. Dağıstan ahalisine her topluluğun kendi dilinde konuşması, aralarındaki ortak iletişim dili olarak Rusçanın kullanılması fikri aşılarmıştı (ACDTA). f. 524. 1.1. d. 29, 1.36; ACDT, f, 524, s.1, d. 29, 1. 36-37; ACDT, f. 524, s.1, d. 29, 1.36-37; ACDTA, f. 524, 1.1, d. 29, 1.40-42; ACDT, f.524, s.1, d. 35, 1.32-33).

Çarlık döneminde Türkçülük ve İslamcılık bir fanatik akım ve Ruslara karşı nefret düşüncesi olarak takdim ediliyordu. (ACDTA. f. 524. 1. 1. d. 27. 1.29- 34; ACDT, f. 524, s.1, d. 36, 1. 57-59; ACDTA, f. 524, 1.1, d. 36, 1. 59; ACDT, f. 524, s.1, d. 26, 1. 3). 27 Haziran 1918’de Türk dili, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak ilan edildi. Tüm okullarda Türkçe öğretimi zorunlu hale geldi. Geçiş dönemi için Rus dilinin öğretilmesine izin veriliyordu (Расулзаде 2010, 65). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Türkçenin pozisyonu Kuzey Kafkasya’da, özellikle de Dağıstan’ın sınır bölgesinde daha kuvvetli idi. Bu süreç, Sovyet Rusya politikası politikasının bir sonucu olarak yeniden durduruldu.

2. Türk Dilinin Lingua-Franka Olarak Ortadan Kaldırılması ve Rus Dilinin Zorunlu Tedrisi

Sovyet döneminde, ülkenin çok uluslu halklarının dilinde orta ve yüksek öğretim kurumları sistemi oluşturuldu ve alfabesi olmayan halklar için yeni olan alfabe ve bu alfabelere dayanarak yazı dili oluşturuldu. Kademeli olarak milli diller din, yargı, eğitim ve yayıncılıkta kullanıldı. Milli azınlıkların çalışmalarına büyük önem verildi. Bu süreçte sosyal-kültürel kurumların oluşturulması ve bu bağlamda gerçekleştirilen etkinlikler kendini bariz şekilde gösteriyordu.

Diğer dil ve kültürlerle karşı hoşgörülü tutum sergileniyordu. Kısa bir sürede milli kadrolar hazırlanmış, yeni bir personel eğitim mekanizması oluşturulmuş ve ortak Sovyet kamu yönetimi sistemine geçilmiştir. Böylece genç Sovyet aydınları oluşmaya başlamıştı. Ekim Devrimine kadar imkânsız olan birçok konular, yeni milli politikanın bir sonucu olarak gerçeğe dönüşmüştür. Böylece, Sovyet cumhuriyetlerinde, devlet kurumlarında milli dil, tarih ve coğrafyanın zorunlu okutulması, milli dilin devlet kurumlarındaki günlük çalışmalarda kullanılmasına ortam hazırlanmıştır.

Bolşevikler Müslüman halkların çoğunu tüm milletlere özgürlük ve milli devlet olma vaadiyle (“Rus Halklarının Haklar Bildirgesi”, “Rusya ve Doğu’nun Tüm Müslüman Emekçilerine”) onları kendi safına çekti. SSCB’de, yalnızca üç Transkafkasya cumhuriyetinde, ayrıca Azerbaycan SSC’nin 1956 tarihli Anayasasında Azerbaycan dili devlet dili olarak belirlenmiştir.

Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan diline karşı baskılar da artmaya başladı. Azerbaycan dili üzerinde hükümet dairelerinde giderek baskı altına alınıyordu. Bu gelişmeler Kuzey Kafkasya’yı da etkiledi. Kuzey Kafkasya’da Türkçe konuşan dört kalabalık topluluk bulunuyordu: Kumuklar, Nogaylar, Karaçaylar ve Balkarlar. Kumuklar ve Nogaylar aynı zamanda Dağıstan’da yaşıyorlar. Çar dönemine kadar bu coğrafyada Türk dilinin konumu çok güçlüydü ve işgal sonrasında da bu gücünü tam olarak kaybetmemiştir.

Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında, Dağıstan’daki ve Kuzey Kafkasya’nın diğer bölgelerinde Kafkasya’nın Müslüman halkların yazışmalarında Arapçanın değiştirilmesi meselesi ciddi şekilde müzakere edilmiştir. Vilayet Parti Komitesinin 1 Kasım 1923 tarihli Genel Kurulunda (Plenum) Dağıstan halklarının dilleri hakkında karar kabul etti: Ortak devlet dili Türkçe olacaktı. Dönemin Dağıstan yönetiminde bulunan N.Samurski, C.Korkmasov, K.Mammedbekov ve diğerleri olumlu görüş bildirerek en yaygın olarak kullanılan dili, yani

Türkçeyi tercih ettiler. Hatta Samurski ve Korkmasov kendiş aralarında Kumukça (Türkçe) konuşuyorlardı (Нансен 2003, s. 478). 26 Haziran 1926’da Dağıstan Vilayet Parti Komitesinde dil ve alfabe konulu toplantısında C.Korkmasov ve K.Mamedbekov Dağıstan’da Türkçenin kullanımını istediler. S Kabiyev ve Y. Mamayev buna karşı gelerek Avar ve Darginlerin Türkçeyi anlamadıklarını ve Rus dilinin devlet dili olarak kabul edilmesini istediler. Toplantıda Dağıstan’da Türk dilinin devlet dili olarak ilan edilmesine dair karar alındı (Ханбабаев 2007, s. 89-91). Samurski’ye göre Rus dili Dağıstan halklarının kültürel dili olamaz. Zira dağlı toplumunda Çar politikasının zulüm ve şiddeti ile Ruslaştırmak politikasını simgeleyen Rusçadan nefret ediliyor. Ayrıca bu uygulama Müslüman din adamlarının şiddetli itirazına neden olabilirdi. Dağıstan’da onların tutumunu dikkatte almak gerekiyordu. Samurski şöyle devam ediyordu: “Türk dili Müslüman toplumların dili olarak hiçbir engelle karşılaşmaz. Türk dili dağlarda seküler eğitim açısından güvenli silah olarak Arap dilini ve fanatizmini sarsabilir. Türkçe bilgileri bünyesinde taşıyan Sovyet öğretmeni halkı “kâfirleşme” kâbusu ile korkutan molla ve kadılar büyük tehlikedir.” (Самурский 2007, s. 134-135) Samurski’ye göre Türkçe eğitim bir Doğu ülkesi olan Dağıstan’ı Türkçe konuşan veya onu anlayan Doğu halklarına yakınlaştırarak devrim düşüncelerinin yayılmasına olanak sunacaktır.

N. Samurski Dağıstan’da dil sorunun çözümü için şöyle bir öneride bulunuyordu:

- İlk öğretimin ana dilinde verilmesi,
- Okulda eğitimin ikinci yılının Türkçe veya ahalinin seçimine uygun olarak Rus dilinde verilmesi (1. aşama).
- Okullarda Rusçanın zorunlu öğretilmesi (2. aşama)

Her bir durumda resmi dairelerdeki yazışmalarda, Türkçe ve Rusça resmi dil olarak kullanılacaktı (Самурский 2007, 134-135). Samurski’ye göre Dağıstan çokuluslu değil, çok kabileli cumhuriyetti. Çok sayıda kabile sadece tek bir devlet dili tesis edildikten sonra bir ulus olarak şekillenebilir (Самурский 2007, 241-243). Samurski’ye göre Türk ve Rus dilleri zamanla Dağıstan’daki diğer dillerin yerini alarak çok sayılı Dağıstan halklarını bir araya getirecektir.

Vilayet parti komitesi 1928 Şubat Genel Kurulunda “Dil ve Alfabe Hakkında” karar aldı. Karara göre aynı zamanda üç dilin, ana dili, Türkçe ve Rusçanın kullanılması öngörülmüştür. Latin alfabesine dayalı Avar, Lezgi, Kumuk, Azerbaycan, Lak, Tat, sonra Tabasaran (1931) dilleri için yeni Dağıstan alfabesi kabul edildi. 1930 yıllarında Türk dili ile ilgili yürütülen politikanın yanlış olduğu bildirildi. Rus dilinin geniş kullanımı kampanyası başlatıldı. Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Dağıstan Bölge Komitesi bürosu 15 Ağustos 1937 yılında “Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nde Milli Orta Okul ve Liselerde Dil Eğitimi

Hakkında” kararda artık Rus dilinin ortaokullarda, 5. sınıftan başlayarak öğretilmesi öngörülmüştür. Samurski 1937 yılında milliyetçilik ve Pantürkçülükle suçlanarak, “yıkıcı” faaliyetler nedeniyle görevinden alındı ve partiden ihraç edildi (Самурский 2007, 446, 449).

3. Latin Alfabesine Geçiş

20 Temmuz 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinde yeni yazı kuralları hakkında kararname kabul edildi) (ACDA, f.57, l.5, d.1, l.13). 11 Kasım 1920 tarihinde Azerbaycan SSC Halk Eğitim Komiserliğinin kararıyla Türk alfabesinin reformuna ilişkin tasarı hazırlanmasına dair komisyon oluşturuldu. Komisyon üyeleri Sultan Mecid Ganiyev, Hamit Şahtahtinski, Prof.Tomaşevski, Hüseyin Cavid idi. Başkan ise Prof. Juze idi (ACDA, f.57, l.5, d.1, l.48).

Prof.Juze'nin “Eski Müslüman Alfabesinin Yeni Alfabe ile Değiştirilmesi” hakkında raporu 5 Ocak 1921 tarihinde Azerbaycan SSC Halk Eğitim Komiserliğinin yönetim kurulu eski Müslüman alfabesinin yeni gelişmiş Latin alfabesiyle değiştirilmesi hakkında karar aldı (ACDA, f.57, l.1, d.151, l.192). 1922 yılında Azerbaycan KP ve hükümet Latin sistemi temelinde oluşturulmuş ve kolay benimsenen, halk için anlaşılır olan yeni alfabeğe geçmenin zaruri olduğuna dair karar aldı. Yeni alfabede 33 harf bulunuyordu (ACDA, f.379, l.3, d.58, l.94).

V.İ.Lenin diğer Sovyet halklarının Latin alfabesine geçmesini bu halkların aydınlanması yolunda önemli bir adım olarak değerlendiriyordu. Dil ile bağlı bu reforma, Türkler arasında kültürel inkılabın bir başlangıcı, Şark'taki bir devrim olarak görülüyordu («Бакинский рабочий», 21 октября 1932).

27 Haziran 1924 yılında Azerbaycan Merkezi Yürütme komitesinin kararıyla yeni alfabenin zorunlu kullanımına geçildi (ACDA, f.379, l.3, d.156, v.1). Azerbaycan'ın ardından yeni alfabeyle ilgili çalışmalar Türklerin yaşadıkları tüm cumhuriyet ve bölgelere de yayıldı: Gürcistan, Ermenistan, Özbekistan, Türkmenistan, Başkordistan, Karaçay, Balkar, Dağıstan, Nogay, Kırım, Oyrat, Karakalpak. 1924-1925 yıllarında yeni Latin alfabesiyle ilgili komitenin Groznı. (ACDA. f.103. l.1 d.55. v.12) Nalçık (ACDA, f.103, l.1, d.15, l.211), Mahaçkale (ACDA, f.103, l.1, d.17, l.132) vd. şehirlerde şube ve cemiyetleri kuruldu (ACDA, f.103, l.1, d.1, l.41-42; ACDA, f.103, l.1, d. 1, l.44).

Bakü'de yapılan I. Türkoloji Kurultayı Türk halkları açısından önemli bir olaydı (26 Şubat 1926) («Труд» 1926, s.5.) Kurultayda Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan, Sibirya'dan, Volgaboyundan, ayrıca Türkoloji ve Şarkiyat konularında araştırma yapan kurumları temsil eden 120'den fazla delege katılmıştı. Onlar Arap alfabesinin reformu ve Latin alfabesine geçişle ilgili milli terminolojinin oluşturulması ve Türk-Tatar halkları için edebi dil oluşturmak

meselelerini müzakere ettiler (Труд 1926, s.5). Kurultay aynı zamanda tüm Türk-Tatar halklarına ve SSCB’deki diğer vilayet ve cumhuriyetlere, ayrıca Rusya Federasyonu’nu bazı bölgelerinde (Yakutistan, Kabarda-Balkar, Osetya, İnguşetya) Azerbaycan’da elde edilmiş tecrübenin uygulanmasını tavsiye ediyordu (Труд 1926, s.5). Sovyetler Birliğinin 68 halkı Latin alfabesini kabul etmişti («Бакинский рабочий» 21.10.1932). 1930’larda” Büyük terör” başladı. Türk-Müslüman halklarının temsilcileri “Pantürkçülük” ve “Panislamcılık”la itham edildiler. Bu suçlamalara dayanarak istenilen kişiyi kolayca tasfiye etmek mümkündü. Türk âlimleri ve düşünce adamları öncelikli hedef halinde idiler. Bunun temel nedenlerden biri Türk dilinin Türkiye Türkçesi ile ilgili olmasıydı. Bir ilginç ve aynı zamanda acı gerçeği belirtmek gerekir ki, Bakü’de düzenlenen Türkoloji Kurultayı delegelerinin önemli kısmı tasfiye politikalarının mağduru ve kurbanı oldular. Böylelikle eski SSCB’nin kasıtlı politikası sonucunda Türk dilinin uluslararası iletişim aracı olarak taşıdığı işlev sınırlandırıldı. Stalin politikası sonucunda halkların idari birimlerine bölünmesi Türk halklarının dayanışmasına yıkıcı etki gösterdi. Tarihin uydurulması, orada Türk halkları için ortak olan sayfaların hafızalardan silinmesi, Türk dilleri arasında engel olan onlarca farklı alfabelerin kurulması, etnik nüfus gruplarının tarihsel yerleşmesini dikkate almadan yapay şekilde devlet ve idari bölge sınırlarının belirlenmesi, halklara karşı ayırım yapılması, onlar arasında iletişimin kısıtlanması, Sovyet insanının “Pantürkçülük”le korkutulması - bütün bunlar Türk birliğinin parçalanmasına yol açan politikanın bir parçası idi.

4. Rusya’da Türk Dillilerinin Günümüzdeki Durumu

4.1. Dağıstan’da Azerbaycan Dili

Dağıstan Anayasasından (1994) önce çok sayıda Dağıstan halklarının dillerinden hiçbirisinin, aynı zamanda Azerbaycan dili resmi dil statüsü yoktu. Anayasa’ya göre, Dağıstan’ın tüm dilleri devlet statüsüne sahipler. Dağıstan’da, devlet dilinin statüsü Azerbaycan dâhil olmak üzere standart yazıya sahip dillere, aynı zamanda Azerbaycan diline verilmiştir. Nogay ve Kumuk dilleri de devlet dilleri arasındadır. Avar dili Dağıstan’ın dağlık bölgesinde yaşayan halklar arasında bir iletişim aracı ise, Azerbaycan dili Dağıstan’ın güneyinde, Kumukça ise ovalık ve dağ eteği bölgelerde kullanılıyor (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации 2012, s. 63).

Azınlıklarla ilgili Çerçeve Sözleşme ve Avrupa Dil Şartının II. Bölümünün (zayıf korunan diller) talebine göre “Azerbaycan dilinin statüsü modelleme sürecinden ve onun sonuçlarından sonra belirlenebilir.” (Европейская Хартия региональных языков или языков

меньшинств в Российской Федерации 2012, 63) Genel olarak Azerbaycan dili “altyapısı itibariyle daha güçlü” dillere ait edilmiştir. (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации 2012, 23) Azerbaycan dili RF federe birimlerinin seviyesinde devlet dili statüsü almıştır. Fakat aynı zamanda Azerbaycan dili Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili statüsüne sahiptir ve Rusya sınırları içinde yaşayan Azerbaycanlılar arasında kullanılır. Avrupa eksperlerine göre Azerbaycan dili (aynı zamanda Dağıstan Cumhuriyetinde devlet dillerinden biri olarak) RF'nin devlet dili statüsüne sahiptir. Azerbaycan dili (Dağıstan'da) Azınlıklarla ilgili Çerçeve Sözleşme ve Avrupa Dil Şartının III. Bölümünün etki dairesine ait edilmiştir. (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации, 3-4, 7, 15)

Nüfus sayımı sırasında Azerbaycanlıların sayısının doğru kayda alınmaması tuhaf sonuçlar doğurmuştur. Şöyle ki ne Rusya resmi makamları, ne de yabancı kuruluşlar Azerbaycan dilinin taşıyıcıları olan Kuzey Kafkasya'daki Azerbaycanlılar konusunda reel verileri yayımlayamıyorlar. 2009 yılında Moskova Devlet Lingistik Üniversitesinde Azerbaycan dili ve Medeniyeti Merkezi açılmıştı. Moskova şehir 157 numaralı okul Azerbaycan etno-kültürünün bir bileşenidir. 2004 yılından M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesinde, 2006 yılından itibaren ise Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi'nde Azerbaycan dili, tarihi ve kültürü okutulmaktadır. Belirtmek gerekir ki, 2009 yılında Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünde, 2010 yılında ise Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi'nde Azerbaycan dili ders kitabı (A.Əsgərov. Rus Öğrencileri İçin Azerbaycan Dili Ders Kitabı. M, 2010) yayınlanmıştır. Uluslararası hukuk kurallarına göre, demokratik ülke statüsüne iddialı olan bir devlet, Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni (1995) rehber edinmelidir. Azınlıkların hakkı: zor asimilasyondan korunma hakkı, ana dilinde konuşmak ve yazmak, yani dili siyasi, idari ve hukuki faaliyetlerde kullanmak; Ana dilinde eğitim hakkı, Toplumsal hayata etkin katılım hakkı; Ulusal azınlıkların sivil sınır ötesi işbirliği olasılığı ve özgür gelişimi hakkı. (Хоперская 2009, s. 29-30)

4.2. Tatar Dili

Tataristan Cumhuriyetinde Tatar dili ile ilgili durum son zamanlarda Rusya topraklarının yeniden yapılanması konusu bağlamında bakılıyor. Tatar dilinin öğrenilmesine “cedit” okulları olarak adlandırılan ve 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen ilk eğitim kurumlarında başlanmıştır. Ekim devrimi Tatar dilini yakından etkilemiştir. Bir yandan Ruslaşma ve Tatarların asimilasyon süreci başlamıştır. Savaşa kadar milli eğitim Sovyet Tatarlarının isteği doğrultusunda şekillenmişti. Ondan sonra Tatar okullarını kapatılmaya

başlandı. 1980’li yılların sonlarında Kazan şehrinde sadece bir milli mektep kalmıştı. Dahası, Sovyet yönetiminin ilk 20 yılında Tatar alfabesi iki kez değiştirildi. Önce Arap harfleri Latin alfabesi lehine terk edildi ve daha sonra Latin alfabesi Kiril alfabesiyle değiştirildi. Bu gelişme, Sovyet Tatar gençliğini Arap harfleriyle yazılan edebiyatı okumaktan mahrum bıraktı. Böylece, Sovyet iktidarı nesiller arasındaki bağları kopardı. Sovyet yetkilileri milli azınlıklara ana dilde eğitim hakkını tanıyarak devlet kategorisine soktular. Rusça okullarda okuyan Tatarlar anadil derslerine başladılar. SSCB’nin dağılmasından sonra durum dramatik bir şekilde değişti ve Tatar eğitimi kısa sürse de mükemmel bir Rönesans yaşadı. 1992’de Tataristan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Temel Kanun, Rus dili ile birlikte devlet dili statüsüne sahipti. Aynı yıl, Tataristan Cumhuriyeti tarafından “Diller Hakkında” Kanunu kabul edildi ve ülkenin genel eğitim okullarında zorunlu okutulması için gereken şartları belirlendi. Tataristan’da yeniden Tatar okulları açılmaya başladı.

Tatar dili cumhuriyetin özel statüsünün başlıca sembollerinden birine dönüştü. Milli dil mücadelesi özerkliğin sınırları konusunda Moskova ile Kazan arasında tartışmanın en bariz örneği oldu. İlk önce Tatar dilini Latin alfabesine geçirmek için başarısız bir girişimde bulunuldu. 2002 yılında Rusya Devlet Duması bu tür hareketleri yasaklayan yasa kabul etti, Rusya Federasyonu Anayasa mahkemesi ise bu yasanın hükümlerini savundu. Federal hükümet 2009 yılında milli bölgelerin ahalisine Tek Devlet İmtihanının milli dillerde verilmesini yasakladı. Belirtmek gerekir ki, Rusya Federasyonu Anayasası’nın 68. maddesinin 2. bendine göre “Cumhuriyetlerin kendi devlet dillerini belirlemek hakkı vardır. Devlet organlarında, yerel yönetim organlarında, cumhuriyetlerin devlet kurumlarında bu diller, Rusya Federasyonu’nun devlet dili ile birlikte kullanılır”. Ayrıca, “Rusya Federasyonu’nun Halklarının Dilleri Hakkında” Rusya Federasyonu Kanununun 3. maddesine göre cumhuriyetlerin, RF Anayasası’na uygun olarak kendi devlet dillerini belirlemek hakları vardır; RF federe birimleri bu kanuna uygun olarak vatandaşların iletişim dili, eğitim, talim, yaratıcılığının özgür seçiminin korunması hakkında kanun ve diğer hukuksal düzenlemeleri kabul edebilir; Devlet Rusya halklarının tüm dillerinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili eşit haklarını tanıyor; RF halklarının dilleri devletin himayesindedir. Ayrıca “Rusya Federasyonu’nda Eğitim Hakkında” federal kanununun 14. maddesinin 3. bendinde belirtildiği gibi RF cumhuriyetlerinin topraklarında bulunan devlet ve belediye eğitim kurumlarında RF cumhuriyetlerinin mevzuatına uygun olarak cumhuriyetlerin devlet dillerinin eğitimi ve öğrenilmesi dâhil edilebilir. Tataristan Cumhuriyeti Anayasası’nın 8. maddesinin 1. bendine göre Tataristan Cumhuriyetinde devlet dilleri aynı haklara sahip olan Tatar ve Rus dilleridir. Tataristan Cumhuriyeti “Eğitim Hakkında” Kanununun 8. maddesinin 2.3. bendine göre Tataristan Cumhuriyeti topraklarında

bulunan devlet ve belediye eğitim kurumlarında Tataristan Cumhuriyeti “Devlet Dilleri Hakkında” Kanun uyarınca Tatar dili okutulur ve öğretiliyor.

4.3. Başkort Dili

Başkortistan’da 2006 yılından başlayarak tüm okullarda Başkortça genel mecburi dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Ülkedeki okullarda Başkortça hem devlet dili hem de ana dili olarak öğretilmektedir. Devlet Başkanı V.V. Putin’in 20 Temmuz 2017 tarihinde Yoşkar-Ola’da düzenlenen Milletlerarası Konseyin toplantısında söylediği “kişiyi ana dilinde olamayan başka bir dili öğrenmeye zorlamaya, ayrıca Rusçanın eğitim düzeyini düşürmeye müsaade edilmemelidir” sözlerinden sonra savcılık incelemelere başlamıştır.

Başkort dilinin öğrenilmesi ana dili olarak Başkort milletinden olanlara, ebeveynlerinin yazılı dilekçesi doğrultusunda mümkündür. Savcılığın tespit ettiği ihlallerle ilgili Başkortistan yönetimi 1 Eylül’e kadar durumu düzelterekleri sözünü vermiştir. Ülkede ebeveynlerin onayı olmadan Başkort dilinin öğrenilmesine izin verilmiyor. “RF’de Eğitim Hakkında” federal kanununun 14. maddesine göre “Kanunla Rusya Federasyonu’nun birimlerinde ana dilinin ve devlet dillerinin öğrenilmesi görev olarak değil, hukuk olarak belirtilmiştir.” Ana dilinin, ayrıca Başkort dilinin öğretilmesine öğrencilerin (yasal temsilcilerinin) onayı olmadan müsaade edilmiyor. Liselilerin eğitim hakkında mevzuatla öngörülen hak ve özgürlüklerinin yasaya aykırı olarak sınırlandırılmasına göre idari sorumluluk öngörülmüştür.

Başkortistan Başkanı Rüstem Hamitov ülkede Başkort dilinin zorunlu öğrenilmesini iptal ederek, gönüllü öğrenilmesi, özellikle okullarda seçmeli ders ve yükseköğretim kurumlarında ilave kurslar verilerek öğretilmesi konusunda karar vermiştir.

4.4. Nogay dili

Astrahan vilayetinin Karakaş, Lapas, Rastapulovka köylerinde ve Astrahan şehrinin Babaevsk kasabasında Nogay dili okullarda seçmeli ders olarak okutuluyor. Yurt Nogay aullarında Tatar dili haftada birkaç saat geçiriliyor. Karaçay-Çerkez’deki Nogay ilçesinde ve Adıl-Halk köyünde Nogay dili haftada 3 saat ve 1 saat Nogay edebiyatı dersi okutuluyor. Çerkessk şehrinde her iki derse 3 saat ayrılmıştır. Nogay dilinin eğitimi zorunludur. Nogay dili 11. sınıf da dâhil olmak kaydıyla okutulur. Fakat isteğe bağlı olarak dersleri almamak mümkündür. Ebeveynler feragati yazılı şekilde bildiriyorlar. Nogay dili üzere puanlar lise diplomasına kaydediliyor. Dağıstan Cumhuriyeti’nin Nogay ilçesinde 5-8’inci sınıflara her iki derse (dil ve edebiyata) 3 saat, 9-11. sınıflara her derse 2 saat ayrılıyor. Sulak şehrinde (Mahaçkale’ye dâhildir) her iki derse 3 saat ayrılıyor. Aynı zamanda okulda ayrıca Kumuk dili

öğretiliyor. Tarumovsk ilçesinde her iki derse 3 saat, Kızılyar ilçesinde ise Nogay diline haftada her iki derse 1 saat ayrılıyor. Nogay dili neredeyse okutulmuyor ve Nogaylar Kumuk dilini öğreniyorlar. Stavropol bölgesinin Neftekumısk ve Stepnovsk ilçelerinde Nogay nüfusunun yaşamasına rağmen, onlara ana dilinde eğitim verilmiyor. Sadece birkaç aulda seçmeli dersler yapılıyor. Nogay dili Koçubeyev bölgesinin Karamurza aulunda tedris ediliyor. Karaçay Çerkez Cumhuriyeti hariç hemen hemen her yerde, nerede Nogay yaşıyorsa, ders kitabı yetersizliği sorunu vardır. Çeçenistan’da Nogay dili Şelkovsk ilçesinin 3 aulunda, Karşıka aul, Oraz aul ve Sarı-su’da 3 saat dil ve 2 saat edebiyat olarak okutuluyor. Öğrenciler ilkel usulle basılmış kitapları okumak zorundadırlar, asıl kitaplar o kadar eskimiş ki içinde bir sağlam yaprak bile bulmak imkânsızdır.

Babayurt ilçesinde, Sulak’ta ve Astrahan vilayetinde yaşayan Nogaylar mecburen Kumuk ve Tatar dillerini öğreniyorlar. İhtiyarlar Nogayca biliyorlar, fakat gençler ve ebeveynleri ise kendi dillerini bilmiyorlar. Ders kitapları kaynak yetersizliği yüzünden basılamıyor ev sadece Moskova’da sipariş etmekle mümkündür, ayrıca bu kitaplar son derece pahalıdır (Abdul-Alim Makhsutov ile yapılan görüşmeden).

4.5. Karaçay Dili

1957 yılında Karaçaylıları Orta Asya cumhuriyetlerinde bulunan özel kasabalardan geri dönmesi ve özerkliğe kavuşmasından sonra milli eğitim alanında ciddi bir yanılğı yaşandı. Karaçaylar ile anlaşmaya göre, sürgünden önce milli dildeki okullar henüz tam onarılmamıştı. Bu yüzden ana dili ve edebiyat köy yerleşim birimlerinde ders olarak kaldı, oysa tüm eğitim sistemi birinci sınıftan itibaren Rusça oluşturulmuştur. Bu sırada genel olarak şehirlerde ana dili ve edebiyat dersleri yoktu. (Onlar sadece 1990’li yılların başında oluştu). Bu dönüşüm Karaçay ortamında tepki uyandırmadı, çünkü “biz Karaçay dilini çocuklara evde öğretiriz, okulda ise Rusça okusunlar, çünkü bu zamanı üniversitelere, işe kabul olmak için, kariyer yükselişine vb. yardım edecek” fikri avantaj sağlıyordu. Sonuçta Karaçay dili, başka alanlarda ortadan kaldırılmış olarak, sadece “günlük yaşam” dili olarak yer aldı. Öz, dolgun, canlı konuşmanın taşıyıcısı (hem de Karaçay dilinde eğitim almış) olan yaşlı kuşak hayatta idi. Ama savaştan sonraki dönemde doğmuş kuşağın dilinde, çeşitli Rus kelimeleri ve ifadeleri daha çok işlenmeye başladı. Aynı zamanda, ana dilini hiç bilmeyen çocukların sayısı bu dönemde oranla azdı. Bu, öncelikle, Karaçay dışında veya şehirde karışık ailelerde doğanlara aitti.

Fakat 1990’li yılların sonu 2000’li yılların başlarında ana dili alanında hızlı şekilde “gerileme” başladı. Rüstem Begeulov’a göre, bunun birçok nedeni vardır. Birincisi, Karaçay dilini sadece ev dili sayan kuşak aile kurmaya başlamış ve bu kuşak de-facto Rusçayı öz

dilinden daha iyi biliyordu. Bütün bunlar Karaçay ve Rus sözlerinin bir tür “çavdarla buğday” karışımına dönen konuşmanın kalitesini etkilemiştir. İkincisi, Karaçay toplumunun önemli bir bölümünde, öncelikle Rus dilini öğrenilmesi gerektiğine dair bir klişehâkimdi. Bir kural olarak köy toplumunun monoetnik dil ortamında yaşayan bu kuşağı, Karaçay dilini kendisi için fark edilmeyen bir şekilde benimsedi ve durumun köklü değiştiğini gözden kaçırarak, bu stereotipi çocuklarına ve torunlarına devretti. Üçüncüsü, eski Sovyet döneminde Karaçay’da büyük ölçekli şehirleşme başladı. Aynı zamanda, Karaçay-Çerkez şehirlerinin çoğu Rus dilli idi ve bugün de böyledir. Ülkenin başkenti Çerkessk’de ise Ruslar hala nüfusun yaklaşık % 65’ini teşkil etmektedir. Kente göç edenler çocuklarını Rusça konuşan kreşlere verirken, ayrı ayrı, yabancı etnik komşularla, küçük ailelerle, çoğu zaman yaşlı kuşağın temsilcileri olmadan, her iki ebeveyn çalıştığından çocukları ile yeterince vakit geçiremedikleri ortamda yaşayan Karaçaylar dönemin yeni şartlarına hazır değildirler. Dördüncüsü, Karaçay dilinin pratik olarak temsil edilmediği modern iletişim ortamı (çizgi filmleri, filmler, medya, sosyal ağlar, internet ortamı, sosyal, devlet alanı vs.) de bu süreci olumsuz etkiliyor. Beşinci, ana dilinde eğitimin kapsayıcı olmaması Karaçay dilinin korunmasında ve gelişmesinde en tehlikeli unsur olarak yer alıyor. Ülkede çocuklar birinci sınıftan sadece Rusça eğitim alıyorlar. Ana dili ve edebiyatı ikinci sınıftan ayrı ayrı dersler olarak okutulmaktadır. Bunlardan haftada 4 ders geçilir ve çoğunlukla, ana dilinin öğrenim kalitesi çok düşüktür. Ne öğretmenler ne babalar ne de öğrenciler kendileri bu dersleri pek önemsemiyorlar. Bazı Karaçaylı ebeveynler, çocuklarının ana dili derslerine katılmasını istemiyorlar, çünkü Karaçay dilini sadece ilave ve hiç kimseye gerek olmayan yük olarak görüyorlar. Bir yandan bir kısmı metodik şekilde kötü hazırlanan ve öğrenciler için dersleri ve eğitim-metodik malzemeleri düzgün şekilde oluşturmayan öğretmenler suçludurlar. Bu ders kitabı ve eğitim materyallerinin yazarları yeni neslin ana dilinde bilgi düzeyinin hatta 30-50 yıl önceki dönemle aynı olmadığını ve farklı gruplar arasında çok değiştiğini dikkate almıyorlar. Çocuklar, ana dilinin asıl bilgi düzeyleri dikkate alınmadan, aynı sınıfta toplanıyor. (Bir grupta, Karaçay dilini iyi bilenler ve onu genellikle bilmeyenler eğitim alıyorlar). Buna göre, öğrenciler metinlerin önemli bir bölümünü algılamıyor ve hatta anlamıyorlar. Bunun sonucu olarak, konuya olan ilgi kayboluyor. Altıncısı, ana dilini öğrenilmesi ve kullanımını zorlaştıran bir diğer faktör de Karaçayların fiilen tam devlet oluşumuna sahip olmamalarıdır. Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya ve Rusya Federasyonu’nun diğer ulusal cumhuriyetlerinden farklı olarak, Karaçay-Çerkez’de (ayrıca Kabarda-Balkar ve Dağıstan’da) tüm etnik hak ve çıkarlarının tam olarak sağlanmadığı, sürekli sağlıklı rekabetin yaşandığı bir ortam söz konusudur.

Böylece, Karaçay dili, Karaçay-Çerkez’in diğer halklarının dilleri gibi dejenerasyon ve

kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Son 10-15 yılda şehir ortamında doğan ve büyüyen çocuklar genellikle ana dilini bilmiyorlar. Bilseler bile Rus dilinden çok daha az biliyorlar. Karaçay dili kırsal kesimde yaşamaktadır. Fakat giderek kullanım alanı daralmaktadır. Bugün bu bölgelerdeki dil Rus ve Karaçay sözlerinin karışımından oluşan “yeni dile” dönüşüyor. Karaçay dili neredeyse sosyal hayatın birçok alanından, eğitim ve bilimden tamamen silinmiş olup sadece aile içinde ve kısmen dini yaşamda kullanılıyor. Neredeyse, hatta haftada bir kez birkaç saat yayınlanan yerel televizyon bile yoktur. Bu dilin görece dolgun, canlı taşıyıcısı ve çevirmenleri imamlardır. Maalesef, kararlılıkla ana dilini bildiğini söyleyenahalinin önemli kısmı siyaset, bilim, eğitim, sosyal hayat vb. konularında Karaçay dilinde normal konuşmıyor. Bunu görmek için, farklı sosyal grupların kendi ana dilindeki röportajların yer aldığı yerel televizyon haberlerine bakmak yeterlidir. Ayrıca, son zamanlarda ülkede ana dili okullarda sadece öğrencilerin ebeveynlerinin başvurusu doğrultusunda gönüllü olarak öğrenileceği söylenmektedir. Bu söylenti gerçeğe dönüşürse, resmi organların Karaçay diline olumsuz tavır takınma ihtimali daha da artacaktır.

Kısa sürede sorunlara çözüm bulunmazsa Karaçay dili, daha fazla kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu anlamda Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinin birçok aydın ve önde gelenleri Karaçay dilinin korunması ve geliştirilmesi için bir program hazırlanmasını programını işleyip hazırlamışlardır. Fakat bir dilin korunmasında en öncelikli adım, o dilde eğitim vermektir. Günümüzde, dünyada kendi ana dilinde belli ölçüde tam eğitim sistemi kurulmadan, dilin korunması imkânsızdır (Rüstem Bequeulov ile söyleşi).

4.6. Çuvaş Dili

Çuvaş Cumhuriyeti’nde devlet dilleri Rusça ve Çuvaş’tır. Fakat okullarda Çuvaşça eğitim Putin’in talimatı üzerine savcılık incelenmesi sonrası durdurulmuştur.

4.7. Balkar dili

Balkar dilinde de durum aynıdır. Vurgulamak gerekir ki Karaçaylar ve Balkarlar parçalanmış millet konumundadırlar. Balkanların yaşadıkları Kabarda-Balkar Cumhuriyetinde ana dili dersi okullarda haftada 2 defa okutulur. Metodik literatür ve öğretmen yetersizliği açık şekilde hissedilmektedir. Köy okullarında Balkarca zorunlu derstir. Şehirlerde ise Balkar dilinin öğretilmesi öğretmen ve velilerin tercihinine bağlıdır. Bazı veliler Balkarcanın okutulmasını istememektedirler. Fakat bu gibi durumlar yaygın değildir.

4.8. Kumuk Dili

İş alanında, ayrıca okullarda, köylerde Kumuklar Arapça kullanıyorlardı, ancak şifahi etnik diyalog dili yerel Türk dilleri - Kumuk ve Azerbaycan dilleri idi. Kumuk dilinin iletişimsel ve diğer özellikleri Kafkasya savaşı döneminin Rus araştırmacılar tarafından çok yüksek düzeyde karakterize ediyordu. Böylece, “Kafkasya Lehçesinin Tatar Grameri” adlı Kumuk dilinin ilk gramer yazarı Timofey Makarov 1848 yılında yazıyordu: “Tatar (Türk) diline konuşan kabilelerden hem dilin titizliğine ve doğruluğuna, hem de Avrupa uygarlığına yakınlığına göre, benim en çok beğendiğim Kumuklardır, fakat en önemlisi ise, benim düşünceme göre onlar, bütün aşiretlerin kendi dilleri dışında Kumuk dilinde de konuştuıkları Kafkas hattının sol kanadında yaşıyorlar”.(Макаров 1848) Ünlü Rus yazar Lev Tolstoy’un “Hacı Murad” eserinde “Dağ Sözlere Lügati”ne yazdığı notlarda da belirttiği gibi “Hacı Murad” tasvir edilen olayların yaşandığı dönemde Kafkasya’da yaşayan çok sayıda küçük kabilelerin ortak dilleri yoktu ve her kabile kendi diyalektini konuşuyordu. O dönemde yaklaşık altmış diyalekt kullanılıyordu. Fakat kabilelerin alakası açısından Tatar dilinin iki tür istikamette vardır: 1) Kafkasya’nın güneydoğusunda Azerbaycan 2) Kuzeydoğusunda Kumuk. Neredeyse her bir dağlı ya ortak iletişim dilinde ya da komşu kabilenin dilinde anlayabilecek kadar biliyordu (Толстой, 1950: 644).

1802 yılında Leipzig’de İncil’in Kumuk diline tercümesini dikkate alırsak, henüz 19. yüzyılın başlarında, elbette ki Arapça olmayan bir alfabe temelinde, düzenlemek ve belki de Kumuk dilinin yapısını normalleştirmek için sistematik girişimler yapılmıştır. 1829 yılında I. Nikolay tarafından imzalanan “Kafkasya Okulları Hakkında Kurallar”a göre Novoçerkassk lisesinin, Stavropol şehir Lisesinin, Stavropol Teolojik Okulunun (Seminarya), Stavropol, Mozdok, Georgiyevsk ve Kızılyar Kaza Okullarının (son 1826 yılında açılmıştır) doğu dilleri bölümünde Kumuk dili öğretilmeye başlanmıştır (Алиев 1982; Алиев 1990).

Aynı zamanda, Timofei Makarov’un “Kafkasya Diyalektinin Tatar Grameri” adlı yayınında 1848 yılında yaptığı Kumuk dilinin gramer yapısının ilk sistemli açıklamasında Y. Klaprot tarafından sözlü ve yazılı versiyonlarının, sonuncunun karma karakteri olmasıyla farklılaştığına dikkat çekilmiştir. Böylece, artık 19. yüzyılın birinci yarısında Kumuk dilinin okullarda okutulması gelenek haline gelmiş, gramer yapısını iyileştirmek için o dönemin gramer düşüncesinin gelişim düzeyine uygun ilk bilimsel çabalarda bulunulmuştur. Fakat 1864 yılında “Milli İlkokullar Hakkında Kurallar”ın onaylanması ile ilgili Kafkasya’daki askeri operasyonlar sona erdiğinde, Rusya okullarında eğitime sadece Rusça izin verilmiş ve Dağıstan’da Rus okullarının şebekesi açılmıştır (Гусейнов, 2008).

Kumuk dilinin bölgede yaygın oluşu 1893 yılından itibaren Kafkasya eğitim okulunun halk kolejleri müfettişi L.G. Lopatinski’nin yazdığına göre, Kumuk dili hala “milletler arası iletişim diline hizmet etmesi” ile ilişkilendirir. Fakat “son dönemlerde Rus dilinin bu rolü üstlenmek için Kafkas dağlarının derilerine dâhil olmaya başlamıştır.” Aynı dönemde bölgenin toplam nüfusunun% 14,6’sini oluşturan Azerbaycanlılar ve Kumuklar, ayrıca, bölge nüfusunun %15’i doğma, ikili, Kumuk ve Azerbaycan dillerine hâkimdi. Sonraları ana dili (Türk dili) genellikle Kumuk nüfusun üstünlük teşkil ettiği Temirhan Şura bölgesinde, ayrıca Rus, Arap ve Türk dillerinin okutulduğu Ahtı köyünde ve Derbent kentinde sadece 20. yüzyılın ilk on yılında açılan cedit okullarında öğreniliyordu. Bununla birlikte, 1915 yılına kadar ana dilinin (Kumuk) dilinin öğrenilmesi sadece yukarıda gösterilen ilçelerle sınırlandırmış, buna rağmen aynı dönemde Dağıstan’ın okul sisteminde kullanılmaya devam etmiştir. 1917 yılında Temirhan Şura da eğitimin Türkçe yapıldığı bir pedagoji enstitü açılmıştır.1918’li yılında Kuzey Kafkas Demokratik Cumhuriyeti kurulduğu zaman Kuzey Kafkasya halklarının ulusal kongrelerinde Kumuk dili ortak dil olmuştur. Daha sonra, 1937 yılında Varşova’da Kuzey Kafkasyalı muhacir liderlerinin toplantısında, Kumuk dilinin gelecekte yeniden kurulacak Kuzey Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak tanınması kararı alınmıştı, 1928 yılında Dağıstan’ın yeni Latin alfabesine geçmesinden sonra 1929-1939 yılında ünlü Kumuk aydınlarına karşı Pantürkçülüğe karşı mücadele adı altında baskı ve şiddet uygulanmıştır (Гусейнов, 2008).

Kiril alfabesine aynı anda geçişle 22 Şubat 1938 yılında “ekonominin başarılı gelişmesi amacıyla” Açıkulaksk, Kayasulinsk, Kızılyar ve Şelkovsk ilçelerinin Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nden alınarak Orcanikidze (şimdiki Stavropol vilayetinin) diyarına verilmesi bir rastlantı değildir. Dağıstan Cumhuriyeti 1921 yılındaki idari bölge sınırlarına geri döndü. Hasavyurt’un Dağıstan’a devredilmesi Kumukların önemli bir kısmının bir arada yaşamasına fırsat verdi. Şunu da unutmamak gerekir ki SSCB Anayasasında devlet diliyle ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır.

1920-1923 yıllarında Dağıstan’daki idari yapılanma sonucunda bazı ilçelerin bir araya getirilmesi Türkçe konuşan halkların önemli kısmına bir arada yaşama fırsatı verdi. 1923 yılında Dağıstan ÖSSC’de devlet dili olarak “Türk-Kumuk dili” ilan edildi. Bu karar ona göre “Dağıstan nüfusunun büyük çoğunluğu Türk-Kumuk dilinde konuşuyor ve anlıyor. Dağlık Dağıstan okullarında Türk dilinin öğretilmesi tecrübesi parlak sonuçlar verdi”. Nihayet, bu kararda (Kuzey Kafkasya’nın diğer bölgelerinde bu tarihten itibaren yayılmış olan yeni Türk (Latin) alfabesinin kullanımı ile birlikte) bir kez daha “Türk-Kumuk dilinin yerli Dağıstan vatandaşlarının tek iletişim dili olduğu vurgulandı. Böylece, Türk (Azerbaycan) dili ile birlikte,

Kumuk dili de ülkenin diğer dillerine oranla yüksek statüye, yani devlet dili statüsüne sahip oldu (Tüm-Birlik K(B)P...2000, 18). Sekiz yıldan fazla Dağıstan Sosyal Demokratik Cumhuriyeti'nin Halk Eğitim Şubesine başkanlık eden A. Taho-Godi'nin sözlerine göre: “Rus dili hala ahalinin sempatisini kazanmayı başaramadı. Halk ona karşı düşmanca davranıyorlardı, çünkü eski rejime tüm nefret eden bir dağlının algısında Rus dili Ruslaştırma politikasını temsil ediyordu.”

Dağıstan Merkezi Yürütme Komitesinin 1930 tarihli kararında Dağıstan Merkezi Yürütme Komitesini 1930'da kararında “ana dilinde mektep ve kurslara geçiş ve onların oluşturulmasıyla ilgili kesin önlemlerin alınmasının gerekliliği” konusunda, ayrıca “Dağlı hükümeti” zamanı Dağıstan'ın milli burjuvazisinin Türkçülük düşüncelerin etkisiyle Dağıstan halklarının çoğuna yabancı olan Türk diline üstünlük verilmesi” konusunda, ayrıca “Sovyetleşmeye kadar... İslam'ın egemenliği döneminde dil konusu Arapça lehine çözülmüş, neticede ana dilleri baskı altında tutulmuştur. Bunun dışında yerel dillerin geliştirilmesi Rus mutlakiyeti politikasına zıt idi.” (Тахо-Годи 1930, s. 69) Rusya Federasyonu kanununun 2. maddesinin 2-3. bendinin 1-2. paragrafına, RF Anayasasının 68. maddesinin 7. bendine göre Rusya Federasyonu tüm halkların kendi dillerini korumak, onların korunması ve gelişmesi için ortam oluşturmak hakkını sağlar.” Ayrıca, Rusya Federasyonu tüm milletlere onların sayısına bakılmaksızın doğma dillerini koruma ve geliştirmeye, dil seçmek özgürlüğü ve iletişim dilinin kullanımı için eşit hakları güvence altına alır. Rusya Federasyonu her kese doğma dilini kullanma, onların kökeni, sosyal zenginliği, ırk, milliyet, cinsiyet, eğitim, dini inanç ve yaşadığı yere bakılmaksızın iletişim dilini, eğitim, öğretim ve yaratıcılık dilini serbest şekilde seçme hakkını sağlar. Aynı şekilde, Dağıstan Cumhuriyeti Anayasasında (2003) resmi dil Rus dilidir ve Dağıstan halklarının dilleri ve “Dağıstan Cumhuriyeti'nde tüm halklar için temin edilir (madde 11), kendi sınırları içinde yaşayan halkların ana dillerinin korunması ve öğretilmesi için ortam oluşturur (11. md). Söz konusu haklar tüm topluluklar için, aynı zamanda Kumuklar için de tanınmıştır. Bunun dışında söz konusu kanunun 9. maddesinin 2. bendine göre “Rusya Federasyonu vatandaşı kendi ana dilinde temel eğitim almak, ayrıca eğitim sisteminde öngörülen sınırlamalar çerçevesinde eğitim dili seçmek hakkına sahiptir. Fakat ülkede savaş öncesi geleneğe uygun olarak dağlık bölgelerde, tek milletli ilkokullarda ana dili öğretilir. Dağıstan Cumhuriyetinde ahalinin %57,2'si, Kumukların ise %53,9'u kırsal alanda yaşamaktadır. Özellikle kentlerde yaşayan genç nesiller arasında ana dilini bilme oranı son derece düşüktür. Çünkü Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Rus dili, prensip olarak diğer dillerin, özellikle de Kumuk Türkçesinin potansiyelini azaltmaktadır.

Günümüzde Dağıstan Cumhuriyetinde dil durumunun özelliklerini dikkate alarak,

“Rusya Federasyonu’nun Halkları Hakkında” Kanununun 7. maddesinde öngörülen Dağıstan Cumhuriyeti halklarının ana dillerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik Devlet Programının hazırlanması çok önemlidir (Rusya Federasyonu halklarının dillerinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi için federal amaçlı programlar hazırlar ve bu tür programları uygulamak için gereken önlemleri alır). Rusya Federasyonu’nun ilgili devlet kurumları bu tür bölgesel programlar geliştirebilir. Rusya Federasyonu halklarının dilinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi programlarında Rus dilinin RF’nin devlet dili olarak, cumhuriyetlerin devlet dillerinin ve RF’nin diğer halklarının dillerinin faaliyet göstermesinin sağlanması, RF halklarının dillerinde edebiyat yayımlanmasına katkıda bulunulması, RF halklarının dillerinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi alanında bilimsel araştırmaların finansmanı, kitle iletişim araçları ile RF halklarının dillerinde haber ve bilgi yayını için gereken ortamın oluşturulması, RF halkları dillerinin geliştirilmesi amacıyla söz konusu alanlarda uzmanların hazırlanması, eğitim sisteminin geliştirilmesi ve diğer önlemler öngörülmüştür.

Çeçenistan hariç, Dağıstan; dil hakkında kanunun kabul edilmediği tek cumhuriyettir. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu’nun yukarıda belirtilen kanununun bu alanda uluslararası ve Avrupa normlarına uygunluğu açısından incelenmesi gerekir. Dolayısıyla Kumuk toplumuna göre, ülkede dil hakkında kanunu kabul etmek zaruridir. Bu sadece yasal boşluğu doldurmak açısından değil, aynı zamanda Kumuk ve diğer Türk halklarının ana dili ile ilgili kritik durumun iyileştirilmesi açısından önemlidir. Kumuk seçkinlerine göre, bu konu ile ilgili tüm yasalar, öncelikle, dil mevzuatının Avrupa standartlarına göre uyumlu olması gerekir. Bugün Dağıstan’ın tüm köy ve şehir okullarında ana dilinde eğitim zorunludur. Hafta içerisinde ilkokullarda 1. sınıftan 8. sınıfa kadar ana dili ve edebiyatına iki saat ayrılıyor. 9. sınıftan ve 11. sınıftan başlayarak ana diline iki saat, yerli edebiyata ise 1 saat ayrılıyor. Ana dili ve edebiyatı ders kitaplarının yetersizliği sadece ilkokullarda hissedilmektedir. Metodik ders kitapları yayınlanmıyor. Bazı okullarda, mesela Mahaçkale’deki No:50, No:13, No: 56, No: 59 vs. okullarda öğretmen veya öğrenci yetersizliği yüzünden ana dili dersleri geçilmemektedir (Kamil Aliyev ile yapılan görüşmeden).

Sonuç

Bugün Türk halkları ortak edebi dile sahip değildirlen. İstenmeyen bir durum da Türk dillerinin gelişim seyrinin Türk topluluklarını birleştirmeye değil, ayrışmaya yönelik olmasıdır. Eğer Türk halkları ortak edebi dil oluşturmuş olsalardı, bugün o Türkçe bölgesel dil olma özelliğine sahip olmuş olurdu. Günümüzde, tek bir standart dil olmadığı için Türk devletleri arasındaki ortak iletişim dili olarak Rusça, İngilizce, Farsça ve Çince kullanılmaktadır. Örneğin,

BDT'nin Türkçe konuşan ülkeleri arasındaki ortak iletişim dili Rusça, Türkiye ve BDT Türk devletleri arasındaki ortak iletişim dili İngilizce, İranlı Türkler Afganistan'daki Türk arasındaki ortak iletişim dili ise muhtemelen Farsçadır. Dolayısıyla, Rusya'daki Türk halklarının çoğu şu anda fiziksel ve dil asimilasyonu sürecindedirler. Hatta Tatar ve Başkort gibi kalabalık Türk halkları açısından da ana dillerini koruma sorunu vardır. Türkçenin diğer dillerle rekabet etmesi zordu. Bu durum, Türkçe konuşanların sayısı, uluslararası önemi, resmi oranı derecesi ve devlet desteğine bağlıdır.

Dilin asimilasyonu ve Türkçenin kaybolmasını önlemek için, Türkçenin önemini idrak etmek, ortak Türkçe oluşturmak ve uygulamak gerekir. Ortak dil, diğer Türk dillerine daha yakın olmalı ve dil ve kültürde Türk halkları arasındaki işbirliğini güçlendirmelidir. Orta dil sadece tek bir millet değil, aynı zamanda tüm Türk milletlerinin sosyal hafızasını koruyarak Türkler arasındaki iletişimi güçlendirebilir. Genel Türk dilinin oluşumu, Türk halkının özgür iletişimi yoluyla da mümkün, giderek yaygın konuşmak mümkündür, çünkü birbirlerini anlamama sorunu yoktur.

Türk diline belli statü verilmeyene kadar, hiçbir öneri etkili olmayacaktır. Esas önemli adımlardan biri de Türk dillerini Türkiye Türkçesine bağlayan Latin alfabesine geçiştir. Azerbaycan dili Latin alfabesine geçmiş ilk eski Sovyet ülkesidir. (1992 yılından Azerbaycan Cumhuriyetinde Latin alfabesine geçiş başlanmış ve 2001 yılında bu süreç tamamlanmıştır). Rusya Federasyonu'nda hatta Türkoloji bilimi Rusça geliyor. Rusya'da akademisyenler ortak Türk dilinin oluşturulması ve Türk-Slavistika konusunda görüş belirtiyorlar. Eski Sovyet coğrafyasındaki Türk halkları Rus dili ve kendi milli dillerini biliyorlar. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin, milli alfabelerin, yazıların meydana gelmesinin Türk dünyasında, genel olarak Türk-Müslüman dünyasında parçalanmaya yol açtığına dair çarpık fikirler sık sık seslenmektedir (Алиева 2016, s. 409-420).

Türk dili için belirli bir statü belirtilmedikçe hiçbir öneri gerçeğe dönüşmeyecektir. En önemli adımlardan biri Latin alfabesine geçmektir. Azerbaycan dili, Sovyet sonrası dönemde Latin alfabesine geçen tek Türk dillerinden biridir. (1992'den beri Latin alfabesine kademe kademe geçiş Azerbaycan Cumhuriyeti'nde başlamış olup, bu süreç 2001'de tamamlanmıştır).

Sovyet sonrası dönemde tüm Türk halkları, Rusçayı ve ulusal dillerini biliyorlar. Türk devletlerinin ve teşkilatların entegrasyon sürecinde en önemli mesele sadece ortak dil değil, aynı zamanda ortak tarih çalışmalarınıdır. Dil ve tarih alanında oluşturulacak ortak değerler dil, tarih ve kültürün zenginleşmesine hizmet edecektir. Rusya'nın kalabalık Türk halkları, ayrıca milyonlarca nüfusu olan Azerbaycan ve Orta Asya halkları, kendi topraklarında Türk dilini miras olarak koruyorlar ve Türk dilinin pozisyonunun zayıflamasına müsaade etmeyeceklerdir.

İnsanları milliyetine ve diline göre parçalamak toplumsal huzursuzluklara yol açıyor. Dilin gelişmesi ona verilecek devlet statüsü sayesinde mümkündür. Nitekim bir milletin varlığı onun dilinin yaşaması ile mümkündür. Ölümsüz şair Bahtiyar Vahapzade’nin ana dili hakkında yazdığı ve her zaman güncel olan bu şiiri dil ile ilgili birçok sorunun anahtarıdır:

“Bu dil bizim ruhumuz, aşkımız, canımızdır,
Bu dil birbirimizleahit-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bize bu dünyada her şeyi,
Bu dil ecdadımızın bize miras verdiği
Kıymetli hazinedir...onu gözlerimiz tek
Koruyup, nesillere biz de hediye vererek”.

Kaynakça:

ACDA. f.103. 1.1 d.15.

ACDA. f.103. 1.1 d.17.

ACDA. f.103. 1.1 d.55.

ACDA. f.379. 1.3. d.156.

ACDA. f.379. 1.3. d.58.

ACDA. f.57. 1.1. d.151.

ACDA. f.57. 1.5. d.1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA). f.103. 1.1 d.1.

Gazetesinin Genel yayın Yönetmeni K. Aliyev'le söyleşi

Rusya'nın Federal Milli Kültürel Merkezi temsilcisi Abdul-Alim Mahsutov'la mülakaat.

Tüm-Birlik K(B)P Dağıstan Vilayet Komitesinin dil ve alfabeye ilgili toplantısının Tutanağı,

Вести Кумыкского научно-культурного общества (КНКО) (2000). Махачкала.

Вып. 1.

Ülken, H. Z. (1981). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi. İş bankası. İstanbul.

Агамалиева, Н. (1998). Азербайджанская Демократическая Республика. Баку: "Елм.

Алиев, К. (1982). Интересная находка в Ставрополе. *Дагестанская правда*, 8.

Алиева, С. (2016). Роль тюркского (азербайджанского) языка на Северном Кавказе// *Основные проблемы тюркологии: язык-литература-культура. Материалы Международной научно-практической конференции*. Москва, РУДН, 17-18 ноября.

Арапов, Д. Ю., & Васильев, А. Д. (2014). Профессор ХЗ Габидуллин-первый руководитель Московского университетского исторического востоковедения. *Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение*, (2), 79-92.

Баскаков, А. Тюркские языки: судьбы и прихоти, <http://www.tatmir.ru/article.shtml?article>
Военный Губернатор Дагестанской Области Помощнику начальника Бакинского Губернского жандармского управления в Дагестанской области от 21 января 1913 г., № 113, г. Темир-Хан-Шура. Секретно // АСДТ, f.524, s.1, d. 35.

Воронцов-Дашков, И. И. (1913). Всеподданнейший отчет за 8 лет управления Кавказом.

Газ. "Бакинский рабочий", 21.10.1932.

Газ. "Труд". 28.02.1926.

Гусейнов, Г.-Р. А.-К., Ибрагимов М.-Р. А., Оразаев, Г. М.-Р. (2008) Кумыки в истории языковой ситуации Дагестана XX века коллизии, паллиативы и перспективы// "Ёлдаш" на все времена. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Махачкала.

- Документы и материалы. Из книги Нажмутдин Самурский (Эфендиев). (2003)/ Книги, статьи, документы, исследования. Махачкала: ГУП «Даг.кн.из-во».
- Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации (2012). Москва.
- И.д.Начальника Бакинского Губернского Жандармского Управления по розыску подполковник Леонтьев Директору Департамента Полиции по Особому Отделу от 22 марта 1914 г., № 153, г. Баку. Секретно// *Azerbaican Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ACDTA)*. f. 524. 1.1. d. 36.
- Макаров, Т. Н. (1848). Татарская грамматика кавказского наречия. *Тифлис: Типография Канцелярии Наместника Кавказского*.
- Начальник Тифлисского Губернского Жандармского Управления «по району» от 18 декабря 1910 г., № 17988, г. Тифлис. Совершенно секретно// (ACDTA). f. 524. 1.1. d. 29.
- Рапорт МВД. Арешский уездный начальник Елисаветпольскому Губернатору от 30 октября 1910 г., г.Агдаш, Елисаветпольская губерния// *ACDT*, f. 524, 1.1, d. 26.
- Расулхаде М.Э. (2010). Сборник произведений и писем/Сост., предисл. и примеч. С. Исхаков. М.: *Флинта*, 59.
- Ротмистр Матегорин Начальнику Бакинского Губернского Жандармского Управления в Дагестанской Области от 6 декабря 1912 г., № 128. Лично. Совершенно секретно// *ACDTA*. f. 524. 1. 1. d. 27.
- Свентоховский, Т. (2001). Русское правление, модернизаторские элиты и становление национальной идентичности в Азербайджане. *Азербайджан и Россия: общества и государства, Москва*.
- Тахо-Годи, А. (1930). Проблема языка в Дагестане. *Революция и национальности*, 5(2), 43.
- Толстой, А. К. (1893). *Полное собрание сочинений* (Vol. 2). Тип. ММ Стасюлевича.
- Ханбабаев, К. М. (2007). Нажмутдин Самурский (Эфендиев)-видный общественно-политический и государственный деятель Дагестана. Изд. дом «Народы Дагестана», Махачкала.
- Хоперская, Л. (2009). Демократия или этнократия: уроки кавказского конфликта. Признанные и непризнанные республики. Война на Кавказе//*Этнополитическая ситуация в России и сопредельных государствах в 2008 году*. Ежегодный доклад Сети этнологического мониторинга и раннего предупреждения конфликтов/ Под ред. В.А.Тишкова и В.В.Степанова. М.: ИЭА РАН.